

Den moderne vestlige idrett:

Noen samfunnsvitenskapelige betraktninger om et sosialt fenomens kulturelle forløp*

Av Jan Ove Tangen

Innledning

Idrett er et merkelig sosialt fenomen. I forskjellige kulturer og til ulike tider har mennesker latt seg begeistre og fascinere, men også ødelegge og drepe i denne spennende og utfordrende virksomhet. For millioner av mennesker har idrett vært og er en sentral og betydningsfull del av både hverdag og fest. I den vestlige del av verden har idrett blitt en samfunnsmessig institusjon av anseelig sosio-kulturell betydning. Den griper dypt inn i andre sosiale institusjoner som familie, utdanning, helse- og sosialvesen, fritidssektoren, massemediene; sågar også i de politiske og økonomiske institusjoner. Litt overraskende er det derfor at historikere og sosiologer har vært så lite faglig interessert i dette fenomenet.¹ Vi har derfor liten vitenskapelig kunnskap om hva slags sosialt fenomen idrett er; og hvorledes og hvorfor det er blitt dannet, gjendannet og omdannet i de ulike samfunn og kulturer.

Max Weber hadde da heller ikke idrett i tankene da han i forordet til «Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie» skrev:

* Jeg takker NAVFs utvalg for idrettsforskning for at de ga meg et stipend slik at jeg kunne se nærmere på «Idrett og sosial kosmologi: Om endringer i Vestens grunnleggende antakelser og deltakelse i idrett». Den foreliggende artikkel er skrevet på grunnlag av en foreløpig gjennomgang av grunnlagsmaterialet. Ideen til prosjektet ble til under lesning av Galtung, Heiestad og Rudengs artikkel: «On the Last 2500 years in Western History» (1979), selv om den foreliggende artikkel ikke røper denne inspirasjonen i tilstrekkelig grad. Professor J. Galtung og sjefsredaktør E. Rudeng skal likevel takkes for de supplerende artikler de har sendt meg. Jeg er svært takknemlig for de velvillige kommentarer og kritiske merknader førsteamanuensis Gunnar Breivik, Norges idrettshøgskole, og professor Stein Bråten, Institutt for sosiologi, Universitetet i Oslo, har gitt på tidligere utkast og ideer i forbindelse med prosjektet. Kolleger ved Telemark distriktshøgskole har også gitt verdifull respons på det som er blitt lagt fram på «fagforum for kultur og idrett» og «fagmøte for årstudiene: historie, norsk og engelsk».

«Et barn av den europeiske kulturverden vil uunngåelig og med rette behandle universalhistoriske spørsmål utfra problemstillingen: hvilken kjede av omstendigheter har ført til at det nettopp her i Vesten, og kun her, er oppstått kulturfenomener, som ikke desto mindre – det pleier vi ihvertfall å forestille oss – inngikk i en utviklingslinje av universell betydning og gyldighet?» (Weber 1920 s. 1).²

Det var spesielt kapitalismen Weber her var opptatt av. Men også vitenskap, kunst, fagmansvesen og stenderstat ble nevnt som eksempler på fenomener som man finner spor etter også i andre samfunn og kulturer, men som i Vesten har fått et kulturspesifikt omfang og forløp. Kanskje er det nå på tide å gjøre denne Weberske problemstilling gjeldende også for idrett. Den foreliggende artikkel er et forsøk på det.

Men før vi forsøker å besvare en slik problemstilling bør vi i det minste ha en viss formening om hva slags fenomen det er vi skal diskutere forløpet av. I de fleste historiske og nåtidige kulturer vil det kunne observeres atferd som mange intuitivt vil klassifisere som 'idrett'. Selv om idrettsfenomenet sies å ha universell sosial realitet (Luschen & Sage 1981), så er de mange idrettsformer preget av stor sosial relativitet, dvs. ulikheter mhp. utbredelse, faktisk utførelse, utstyr, normer, regler, bedømming, ideologi, osv. (Tangen 1984b). Det har derfor vært et stort problem for forskerne om dette mangfoldige og komplekse fenomen i det hele tatt kan avgrenses ved hjelp av en språklig definisjon.³ De som har foretatt en slik avgrensning har forsøkt å bestemme idrettens 'innerste vesen'. Aspekter som fysisk styrke, motorisk ferdighet, fysiske prestasjoner, standardisert og regulert atferd og bedømming, uproduktiv og lekende, utført i fritiden osv., er blitt trukket fram som 'vesenstrekk' ved idretten. Til forskjell fra disse definisjonsforsøkene hevder jeg at ingen av disse kjennetegnene fanger det genuint sosiale ved idretten. I stedet må vi lete etter mulige begrepskjennetegn i de prosesser som finner sted i menneskelig samhandling. En event. definisjon må ta utgangspunkt i de sentrale relasjoner som etableres mellom de sosiale aktørene. Selv har jeg argumentert for at idrett må forståes som *menneskets tilbøyelighet til kroppslig å vise fram og sammenlikne dyktighet med å konkurrere*.⁴ Med det menes at idrett som sosialt fenomen dannes i det øyeblikk hvor sosiale aktører bruker kroppen for å kommunisere med hverandre. Med kroppen som medium forsøker aktørene å få svar på spørsmålet «Jeg er dyktig – kanskje dyktigere enn deg?».⁵ Svaret på et slikt spørsmål kan bare gis om aktørene ordnes som hverandres motstandere, dvs. i den strukturerte sosiale situasjon som kalles konkurranse.⁶ I motsetning til de foran kritiserte kjennetegn mener jeg denne definisjonen griper de

prosesser som gjør idrett til et sosialt fenomen, dvs. den spesifiserer hvilke relasjoner som etableres *mellom* mennesker og som derved danner det sosiale fenomen for kortere eller lengre tid. At det også oppstår prosesser i aktørene – som f.eks. en følelse av lek, moro, underholdning, osv., og krav om motoriske ferdigheter, prestasjoner, regler, osv. – er selvfølgelig. Men disse er ikke idrettens ‘vesenstrekk’ eller ‘årsaker’ til fenomenets sosiale realitet. De er derimot en ‘virkning’ av denne realitet.

Om vi betrakter idrett som «et tema med variasjoner» vil den definisjonen som her er gitt være idrettens «tema». Som jeg allerede har antydnet har dette temaet fått og får visse ‘variasjoner’ i historiske og nåtidige kulturer. Den moderne vestlige idrett er bare en av mange slike ‘variasjoner’ over idrettens universelle ‘tema’. Inspirert av Webers forord skal jeg derfor i denne artikkelen komme med noen betraktninger, som forsøksvise svar på følgende spørsmål:

1. Hvilket kulturelt forløp eller variasjon har idretten fått i moderne tid i det som kalles den vestlige kultursfære?
2. Hvorfor har idretten fått nettopp dette forløpet?

Det skal understrekes at det her er snakk om betraktninger, og ikke en presentasjon av en helhetlig og konsistent samfunnsvitenskapelig beskrivelse og forklaring. Til det er det teoretiske og vitenskapelige grunnlaget for tynt. Først gjør jeg rede for hvorledes idretten får en sterk økning i antall øvelser; hvorledes den spres til ulike befolkningsgrupper og nasjoner; hvorledes forskjellige nye oppfinnelser og regler bidrar til at idrettsaktivitetene blir like over hele den vestlig inspirerte del av verden; hvorledes idretten blir en vare og et yrke; og hvorledes det stilles krav om stadig bedre prestasjoner og mer effektiv organisering. Tilslutt i denne artikkelen skisserer jeg en forståelsesmåte hvor jeg hevder at idrettens moderne vestlige forløp bestemmes i en prosess hvor idrettslig atferd blir vurdert i forhold til i hvilken grad den tjener visse samfunnsmessige interesser, og i den grad den er i overensstemmelse med grunnleggende kulturelle antakelser. Denne forståelsesmåten blir prøvd ut på et lite materiale om den tyske turnbevegelsen, den engelske sportsbevegelsen og de moderne olympiske leker.

DEN MODERNE VESTLIGE IDRETT

Den europeiske idrettsutfoldelse har fram til midten av det attende århundrede stort sett fulgt det samme spor som den hadde i middelalderen, dvs.

som forskjellige lokale konkurranser i bryting, stokk- og steinkasting, kappløp, fekting, kjeglespill, ulike former for ballspill osv. Disse tevlingene fant sted under lokale festivaler og ellers når folk spontant samlet seg. Blant overklassen ble det spilt tennis, drevet med fektning, ridning, voltigering (kunstferdige opp- og nedstigninger på en trehest) osv. På kontinentet, særlig i Tyskland og Danmark var «Ridderakademier» sentrale utanningsinstitusjoner hvor det var lærere, ikke bare i litterære studier, men også for idrettslig utfoldelse og dans. Men etter dette tidspunktet fant det sted en del fundamentale endringer i idretten. Tre tilsynelatende forskjellige idrettsformer var i ferd med å utvikle seg med få års mellomrom: den tyske turnbevegelsen, den engelske sportsbevegelsen og de nye olympiske leker. Jeg sier tilsynelatende fordi utgangspunkt, sosialt nedslagsfelt og legitimering for hver av disse var noe forskjellig. Turnbevegelsen var inspirert av og oppsto i forlengelsen av de pedagogiske ideer fra filantropismen rundt 1800. Sportsbevegelsen på sin side hadde sitt utspring i universitetene og «Public Schools» ca. 1840; mens den olympiske idrettsbevegelsen fikk sitt store gjennombrudd som ide ca. 1890. Etterhvert ble skillene mellom disse idrettsbevegelsene mindre tydelig, og bevegelsene fløt over i hverandre. I større eller mindre grad gjennomgikk alle bevegelsene de samme kulturelle variasjonene.

Som definisjonen impliserer vil slike kulturelle variasjoner være av tre slag: den kroppslige kommunikasjonen antyder et materielt aspekt, dvs. variasjoner i idrettens manifeste atferd og virksomhet; organiseringen av aktørene som motstandere peker henimot et strukturelt aspekt, dvs. variasjoner i idrettens måte å ordne og organisere seg på; mens framvisningen og sammenlikningen av dyktighet impliserer et symbolsk aspekt, dvs. variasjoner i idrettens egenforståelse og ideologi. I den videre framstilling vil jeg derfor gi en materiell, strukturell og symbolsk beskrivelse av idrettens moderne vestlige forløp og omfang.⁷ Likefullt må disse variasjonene betraktes som forskjellige sider ved det samme kulturelle forløp.

Materielle endringer

Idrettsatferden var både i antikken og middelalderen i hovedsak basert på naturlige bevegelsesformer som å løpe, hoppe, kaste, slå, bryte, klatre, ri, svømme, osv. uten store variasjoner i disse grunnformene. I løpet av det 18. århundre skjedde det imidlertid en økende *differensiering* i idrettsatferden i form av nye idrettsaktiviteter og ved at kollektive øvelser – dvs. lagidretter – fikk en sterk vekst. Ifølge Eyler (1961) ble 65 % av de idretter vi i dag

kjenner «funnet opp» i det 19. og 20. århundrede. Av disse utviklet 27 % seg fra de naturlige bevegelsesformene, 13 % hadde militær opprinnelse, 11 % var rene oppfinnelser, 10 % var knyttet til næringsvirksomhet, 8 % kunne tilbakeføres til religiøse eller seremonielle aktiviteter osv. Oppfinnsomheten blomstret slik at vi idag kan finne 11 former for fotball, 13 grunnvarianter av Pelota, ca 40 forskjellige former for banespill hvor hender eller rackarter blir benyttet (Cuddon 1980). Lagidretter, som forskjellige folkelige former for fotball, cricket, polo, lacross o.l. var kjent før 1750. Men den dramatiske veksten i lagidretter fant sted i den andre halvdel av det 19. århundrede (Sandiford 1981). Dette ble særlig merkbart i de stadig økende tilhengerskarer i baseball, fotball, ishockey, landhockey, basketball og volleyball.

Mesteparten av nyvinningene og etableringen av lagidrettene kom fra den engelske sportsbevegelsen. Men en engelske sportsbevegelsen var også sentral i spredningen eller *internasjonaliseringen* av disse aktivitetene verden rundt. I tråd med den engelske tradisjon ble aktivitetene på de nye stedene ofte organisert via klubber og lag. Selv om det ble foretatt visse lokale og nasjonale modifikasjoner ble de fleste utført og organisert på samme måte over store deler av den vestlig-inspirerte del av verden. Om vi bruker stiftelsesåret for de enkelte nasjonale fotballforbundene som en indikasjon på denne internasjonaliseringen, ser vi følgende: Etter dannelsen av «the Football Association» i England i 1863 kom forbundene i Wales (1871), Skottland (1873), Irland (1880), Nederland og Danmark (1889), New Zealand (1890), Belgia og Østerrike (1895), Italia (1898), Tyskland (1900) osv. (Glassford og Redmond 1979, Bale 1980). Til en viss grad bidro også turnbevegelsen til en internasjonalisering av idretten. Det ble dannet turnforeninger i Italia (1844), USA (1848), Tsjekkoslovakia (1862), Sovjet (1862), Ungarn (1963) og senere også i Canada, Sentral- og Syd-Amerika og Syd-Afrika (Ueberhorst 1979). Samme internasjonalisering fant etterhvert også sted for de fleste andre idrettsaktiviteter.

Et aspekt av idrettens differensiering har sammenheng med en økende *teknologisering* av idretten. En del av de nye idrettene oppsto pga. nye oppfinnelser som gevær, pistol, sykkel, bil, motorsykkel, motorbåt osv. Men også de eldre idrettene ble påvirket av oppfinnelser innen gummi-, trevare-, lærvare-, konfeksjons-, og kjemisk industri. Det ble utviklet nye typer av baller, balltre, sko, drakter, ski, osv. (Betts 1953, Sandiford 1981). I økende grad ble også den nye måleteknologien trukket inn for å avgjøre hvem som var dyktigst i de ulike idrettsaktivitetene. Allerede i det 17. århundrede hadde klokker blitt tatt i bruk for å måle prestasjonene under kappridning, kappløp og i roing. Måleteknikken var fra først av relativt primitiv, men etterhvert som forbedringene fant sted ble de tatt i bruk i

idretten. I 1663 har vi referanse til at tiden ble oppgitt i minutter, mens vekten på rytteren ble oppgitt i halve pund. I 1731 omtales bruk av stoppeklokker for første gang (Kloeren 1935). I dag blir som alle vet tiden tatt med elektroniske klokker, hvor både hundredeler og tusendeler av et sekund blir tatt i bruk for å kåre vinneren. Det var imidlertid ikke bare innenfor den engelske sportsbevegelsen at teknologien gjorde sitt preg på aktivitetene. Også innen den gryende turnbevegelse på kontinentet begynte de å bruke måleinstrumenter for å måle og systematisere prestasjoner. Bl.a. utviklet pedagogen GutsMuths måleapparater for å måle armstyrke, og ulike skyve- og støteinstrumenter (Eichberg 1974). Fram mot vår egen tid har denne utviklingen vært stadig økende. Både innen mosjonsidretten, barne- og ungdomsidretten, handicapidretten og eliteidretten manifesteres den moderne teknologiske utvikling gjennom anlegg, utstyr; resultatlister; transport av deltakere, arrangører, tilskuere til og fra arrangementer; treningsforberedelser; instruksjon; administrasjon osv. Her finner vi moderne teknologi som elektroniske klokker og avstandsmålere, datamaskiner, moderne kommunikasjonsmidler, videokameraer og -framvisere, legemidler, selvinstruerende kassetter og bøker osv.

En annen karakteristisk endring ved den moderne idrett er at stadig flere befolkningsgrupper og folkeslag kommer i kontakt med idrettsfenomenet, enten som tilskuere eller ved egenaktivitet. Dette kan vi kalle for en *massifisering* av idretten. Engelske lagspill som cricket, rugby og fotball dro store skarer av tilskuere til kampene allerede rundt 1870–1880. Selv om klubbene etterhvert tok inngangspenger, økte tilskuerantallet slik at klubbene stadig måtte øke anleggenes tilskuerkapasitet eller bygge nye anlegg. Finalen i F.A.-cupen, som i 1872 hadde trukket 2000 tilskuere, ble i 1901 sett av 111 815 tilskuere (Sandiford 1981). Og til sammenlikning: i forbindelse med verdensmesterskapet i fotball i 1982 ble kampene overført via fjernsyn til 1 milliard seere! Sannsynligvis er ikke dette siste et reelt tall for hvor mange som faktisk så disse sendingene, men det gir oss en indikasjon på at idretten er blitt brakt ut til og interesserer enorme menneskemasser. Større og større andel av befolkningen har også på en eller annen måte blitt engasjert og involvert aktivt i idrettslig virksomhet. I Europa og USA driver mellom 40–70 % av befolkningen en eller annen form for fysisk aktivitet eller idrett på fritiden (Fasting 1980). Bare i Norge er ca. 35 % av innbyggerne medlemmer i den organiserte idrettsbevegelsen (NIF 1981).⁸ Det er blitt anslått at i 1981 utførte disse en frivillig ulønnet arbeidsinnsats som tilsvarer 18,3 millioner persontimer, dvs. 9650 årsverk! (NIF 1982).

Idretten ble etterhvert også betraktet som et marked hvor kjøp og salg av prestasjoner og tjenester fant sted. En slik *kommersialisering* omfatter ikke

bare at visse utøvere mottar penger – «over eller under bordet» – for sin idrettslige aktivitet. Det innebærer alle former for økonomiske transaksjoner hvor idrett i en eller annen form er involvert, f.eks. i produksjon av idrettsutstyr; i salg og markedsføringen av idrettsperifere produkter hvor idrettsutøvere eller idrettslig aktivitet inngår; når arrangørbyene for de olympiske leker selger fjernsynsrettigheter til de store fjernsynsselskapene, som i sin tur selger overføringer til andre fjernsynsselskaper; og når fotball og trav inngår i tipping og totalisatorspill. I noen tilfeller har finansieringen av den idrettslige virksomhet totalt blitt basert på varemarkedet, som f.eks. i profesjonell tennis og fotball. I andre tilfeller vil virksomheten for en stor del være avhengig av en viss finansiell støtte fra næringslivet slik vi kan se det i store deler av breddeidretten og den amatørbaserte toppidretten. Tendensen til å betrakte idrett som en vare er ikke ny. Både idretten i antikken og middelalderen hadde sterke innslag. Men det er først i moderne tid at transaksjonene er blitt så omfattende. Imidlertid, i diskusjonen rundt amatørbestemmelsene i annen halvdel av forrige århundrede – hvor hovedhensikten ikke var å holde økonomiske transaksjoner utenfor idretten, men å holde arbeiderklassen utenfor idrettsstevnene og klubbene – dannet det seg etterhvert så sterke holdninger og regler at temaet ble svært ømtålelig. Få, om noen innen idrettsbevegelsen, vil eller kan gi innsyn i det faktiske omfanget av de økonomiske transaksjonene. Det er derfor vanskelig å legge fram noe rimelig tallmateriale som viser økningen og størrelsen av denne tendensen. Noen tall kan vi likevel vise til. I den tyske forbundsligaen i fotball var det i sesongen 1976/77 en omsetning på 150 millioner DM (Hortleder 1978). I USA brukte befolkningen 6,2 milliarder \$ på idrettsutstyr i 1977 (Leonard II 1980). For Norges vedkommende har vi tall fra Norges offisielle statistikk som viser at gjennomsnittsfamilien i 1967 brukte 103 kr. til sportsutstyr. I 1977–79 var dette økt til 319 kr. I begge tilfellene utgjorde dette 0,5 % av totalbudsjettet (NOS 1981). Innen den organiserte idretten er totalomsetningen blitt bereknet til 746 millioner kr. i 1981, heri inkludert tippemidler (NIF 1982).

Strukturelle endringer

Et av de mest bemerkelsesverdige bidragene fra den engelske sportsbevegelsen var *standardiseringen* av idrettslig utfoldelse: dvs. det som var *en* måte å utføre en aktivitet på, blir til selve *måten* å utføre den på. Arlott og Daley sa det på denne måten:

«There is a tendency to suggest that England invented a number of games, but that is not strictly true . . . Englands contribution to sports is that it developed many of them to a high standard and formulated them so that they might be played competitively in orderly fashion.» (1968 s. 13)

På Rugby ble de første fotball-regler nedskrevet. Tilsvarende lokale reglement ble utarbeidet også ved flere av de andre skolene. Men det kom ikke til noen endelig enhetlig utforming av spillet. På grunn av sterk rivalisering mellom særlig to skoler, Rugby og Eton, var det to former for fotball som dannet seg. Uenigheten gikk på hvorvidt bruk av hendene skulle tillates. Den ene kjenner vi idag som rugby, og den andre som «soccer». Begge fotballformene spredte seg ut til det omliggende samfunnet i årene fra 1850–1900 (Dunning 1975). Tilsvarende standardisering av cricket, tennis, friidrett, roing osv. fant også sted i denne perioden. Turnbevegelsen gjorde også sitt til denne endringen. Blant filantropene ble forskjellige øvelser tidlig gitt sin bestemte utforming og samlet i store «Handbucher». Det ble utviklet ulike «metoder» for innlæring av aktiviteter, samtidig som ulike øvelser ble klassifisert etter mål, vanskelighetsgrad, grad av fysisk anstrengelse, og etter hvilke organer aktiviteten virket inn på (Eichberg 1973). Standardiseringen av idrettsutfoldelsen skjøt fart mot århundreskiftet, og særlig grad etter. Et fotball-lag skulle ha elleve spillere; i høyde-hopp skulle satsen foretas på bare et ben; et turnprogram skulle inneholde et visst antall normerte momenter osv. Standardmål for vekt, tid og volum ble tatt i bruk for å spesifisere utforming av utstyr og anlegg. Det ble utarbeidet forskrifter for evaluering og bedømming av øvelser, antall kamper i serie og cup; skjemaer for ulike former for rapporter osv. av de respektive lokale, nasjonale; og etterhvert internasjonale, forbund. Alt dette ble nedskrevet i stadig mere innholdsrike og omfattende regelsamlinger. Vi vil derfor idag kunne finne tennis spilt på samme måte i Texas som i Saudi-Arabia; det samme bowlingspillet i Sverige som i Manilla; mens barna i Rio de Janeiros slum spiller den samme løkkefotball som barna på Oslos vestkant. Men idretten ble ikke fullkomment standardisert. Fortsatt finner det sted innovasjoner og nytenkning som får de forskjellige organisasjonene til å vurdere hvorvidt det «nye» er i overenstemmelse med «standarden» eller ikke. Spydkast utført med rotasjons-stil ble forbudt, mens kulestøt med samme teknikk ble det ikke. «Fosbury-flop» var en radikal annen måte å komme over høyde-hoppsslisten på, men ble likevel godkjent. Skøytebak i langrennsporet blir fortsatt diskutert. Til tross for en økende differensiering i antall øvelser, har det altså skjedd en reduksjon av det mangfold av mulige måter en øvelse eller aktivitet kunne utføres på.

En nødvendig forutsetning for idrettslig samhandling er som vi har sett at aktørene ordnes som hverandres motstandere i kampen om et utbytte. I en slik strukturering ligger det intet imperativ til hvorledes den idrettslige virksomhet skal ordnes utover at en sies å være «vinner» og en annen «taper». Karakteristisk for den moderne idretten er imidlertid tilbøyeligheten til å ordne utøvere, lag, klubber, prestasjoner, administratorer, trenere osv. i en stadig mer findelt vertikal struktur. Denne *vertikaliseringen* kommer tydeligst til uttrykk i de utallige premielister, serietabeller, rankinglister, scoringsoversikter, rekordoversikter, poengberegninger osv. Men den gjennomsyrer også organiseringen av klubber og forbund både nasjonalt og internasjonalt, og alle de posisjoner som besettes innenfor disse. Delvis oppnås de forskjellige posisjonene på grunnlag av prestasjoner eller erhvervet faglig og administrativ kompetanse, og delvis på grunnlag av medfødt sosial status. Det førstnevnte gjelder først og fremst rangeringen av utøvere, funksjonærer, administratorer, instruktører osv.; mens det sistnevnte finner sted når administrative posisjoner i visse organisasjoner som IOC (den internasjonale olympiske komite) skal besettes (Krotee 1981).⁹

Det har likevel vært en økende tendens til å gi alle interesserte den samme mulighet til å konkurrere om posisjonene i dette hierarkiet. Et slikt likhetsprinsipp har ikke vært like framtreddende innen idrettsbevegelsene. Både i den antikke og middelalderske idrett, og i de innledende perioder av den moderne idrett, ble tillatelse til å delta gitt på grunnlag av tilskrevet, og ikke som nå erhvervet status. Denne økende *egalisering* førte til at også andre enn de privilegerte grupper kunne stille opp mot hverandre i ulike stevner og arrangementer. Det meste av den idrettslige utfoldelse ble fra først av kontrollert av middel- og overklassen, som brukte idrett for å vise sin sosiale overlegenhet (Veblen 1899). I England ble arbeiderne derfor for det meste holdt utenfor helt til de dannet sine egne klubber og stevner. Bare de økonomisk overkommelige idrettene var aktuelle for arbeiderne. Men her gjorde de seg gjeldende i stort omfang. F.eks. ble fotball dominert av arbeiderne fra 1880-årene og utover, mens polo, cricket og hesteveddeløp fortsatt forble de rikes område (Sandiford 1981). Innen den tyske turnbevegelsen var situasjonen en noe annen. Den var allerede fra starten dominert av arbeiderklassen og den lavere middelklasse. Ulikhet i klassetilhørighet skapte noe senere en konflikt mellom turnbevegelsen og den importerte sportsbevegelsen. I den siste var medlemmene nesten utelukkende fra den utdannede middelklasse og det anglofile aristokratiet (Dixon 1979). Fram mot århundreskiftet skjedde det også en økende kvinnelig deltakelse i idretten. Ulike ballspill, bueskyting, ridning og skøyteløp hadde lenge vært en del av overklassekvinnens oppdragelse og adspredelse (English 1981).

Men først på slutten av 1800-tallet og begynnelsen på 1900-tallet ble det organisert offentlige mesterskap for kvinner (Simri 1981). Likevel har kvinner fortsatt vanskeligheter med å få delta i den idretten de har lyst til. Så sent som i 1974 ble kvinnene nektet deltakelse i den norske Holmenkollstafetten. Fortsatt er tilskrevne egenskaper som kjønn, hudfarge og statsborgerskap til hinder for realisering av en fullstendig egalisering i idretten.

For arbeiderne var en bedret økonomi en forutsetning for idrettsdeltakelse. Utstyret var relativt dyrt, og satte klare grenser for hva slags idrett store deler av befolkningen kunne engasjere seg i. Kjøp av fotballstøvler var innen rekkevidde, noe et komplett sett til cricket ikke var. En mulighet for å få økonomisk mulighet til å delta var derfor å skrive arbeidskontrakter med utstyrproducenter, og å ta imot pengepremier. Med røtter i arbeiderklassens ønske om å få delta i idrett, var en gryende *profesjonalisering* igang. Profesjonalisering innebærer ikke bare at noen mottar penger for en eller annen ytelse. Det innebærer også at det som tidligere kunne utøves av hvem som ville eller kunne blir omgjort til en profesjon og forbeholdt de som har gjennomgått en passende yrkesutdanning (Østerberg 1977). Med en vid definisjon av 'yrkesutdanning' kan det sies at dette fant sted i store deler av idretten.¹⁰ I større og større grad framover mot vår tid ble idrett drevet av utøvere som hadde brukt mye tid og krefter på å skaffe seg de ferdigheter og kunnskaper som de ulike idrettsaktivitetene krevde. Innenfor omtrent alle idrettsgrener finnes det idag grupper som har idrett som yrke. De kan heve en lønn som varierer fra eksistensminimum til 60 millioner for en kamp i bokseringen. I idretten har dette ført til at utøverne har gjennomgått stadig lengre treningsforberedelser med stadig økende perfektionering og spesialisering. Idag bruker ca 80 % av norske toppidrettsutøvere mer enn 20 timer pr. uke på sin idrett totalt. Hele 48 % bruker mer enn 30 timer (Søbak 1982). Spesialiseringen har medført at f.eks. i fotball så har alle spillerne sine mer eller mindre definerte plasser eller oppgaver som back, spiss, keeper, «frimerke» osv. I håndball kan vi oppleve at spillere settes inn når laget er i forsvar, men tas ut når laget går i angrep. Denne økende profesjonaliseringen preger ikke bare den primære idrettsrollen. Også en mengde sekundære roller har oppstått innen idretten. Trenere, dommere, fysioterapeuter, massører, leger, psykologer, administratorer, ledere, managere, sponsorforhandlere, supportere, banearbeidere, sikkerhetsvakter, osv. osv. er eksempler på en økende profesjonalisering av servicepersonell.

Men den økende differensierte, massifiserte, profesjonaliserte, tjenestetende, finansielle og administrative aktivitet krevde en organisasjon av en bestemt kvalitet. Som i samfunnet forøvrig syntes den byråkratiske organisasjonsstruktur å være den best egnede. Omtrent alle de store idretts-

disiplinene etablerte nasjonale og internasjonale forbund og organisasjoner. I disse ble forvaltningen mer og mer tatt hånd om av formelt kvalifiserte personer, i motsetning til tidligere hvor dette arbeidet ble utført av frivillige innvalgte personer. I Webers (1975) termer fant det sted en overgang fra karismatisk til byråkratisk ledelse og forvaltning. Likevel kan det ikke sies at denne *byråkratisering* er fullstendig gjennomført på alle plan og områder innen idretten. I deler av den vestlige moderne idrett forstås forvaltningen fortsatt av «karismatiske» ledere, innvalgt av medlemmene i de respektive klubber og forbund.

Symbolske endringer

Slik idrett som sosialt fenomen er blitt definert i denne artikkelen, er det lagt sterk vekt på den kommunikative relasjon mellom deltakerne. Selve meningen med den kroppslige atferden er å vise fram og sammenlikne dyktighet ved å konkurrere. Men innholdet i den symbolske størrelsen «dyktighet» som deltakerne viser fram og sammenlikner, er ikke entydig gitt. Hva som vil bli det sosiale fenomenens dyktighetsdefinisjon, bestemmes av de aktuelle sosiale, kulturelle og historiske omstendigheter.

Renessansens gjenoppdagelse av de greske og romerske levemåter og idealer slo igjennom i det italienske kulturelle liv. I den deres idrettsutfoldelse kom dette til uttrykk i idealet om «gentil homme» med vekt på galanteri, høvskhet, virtuositet, men likevel uanstrengthet (McIntosh 1957). Dette spredte seg til det engelske hoffet via italienske fekte- og bokseinstruktører, og utviklet seg til idealer som «fair play» og «sportsmanship». Sammen med idealet «mens sana in corpore sano» («en sunn sjel i et sunt legeme») ble disse inkludert i en *pedagogisering* av idrettens dyktighetsideal innenfor den engelske idrettsbevegelsen. Som vi senere skal se ble idrett brukt i den sosiale og moralske oppdragelse i de engelske 'Public Schools'. Egenskaper som selvdisciplin, lagånd, mot, utholdenhet osv. trodde man kunne oppnå gjennom idrettsutfoldelse. Men bare hvis resultatet, dvs. seieren, sto i et bestemt forhold til hvorledes det ble oppnådd. Det å vinne var viktig, men måten seieren ble vunnet på var viktigere. Deltakerne måtte vise respekt for andre, lojalitet mot laget, respekt for reglene osv. Tilsvarende vekt på idrettens oppdragende egenskaper ble viktig også i den tyske turnbevegelse under dennes påvirkning av filantropismen. Det kan også se ut som at en slik dyktighetsoppfatning var sentral innen oppbyggingen av arbeideridretten fra 1890 til 1925. Arbeideridretten forsøkte å komme med et humanistisk alternativ til den borgerlige idrettens overdrivelser. Ikke bare forsøkte

arbeiderne å fjerne klasseskillene innen idretten, men de forsøkte også å erstatte de kapitalistiske verdiene med sosialistiske. Dette fikk bl.a. konsekvenser for øvelsesutvalget, hvor de la større vekt på mindre konkurransebetonte aktiviteter som gymnastikk, sykling, friluftsliv og svømming (Wheeler 1978).

Pedagogiseringen av idrettens dyktighets-oppfatning fikk etterhvert konkurranse av en annen, mere skjult og mindre ideell oppfatning. De fleste idrettsbevegelsene, men særlig den engelske sportsbevegelsen og den olympiske idrettsbevegelsen, ble etterhvert sterkt gjennomsyret av en antagelse om at enhver forbedring kan forbedres, dvs. «The Idea of Progress». Dette kom først til uttrykk i turnbevegelsens kritikk av den engelske sportsbevegelsen. Turnerne var motstandere av at utøverne utelukkende konsentrerte seg om enkeltøvelser i den hensikt å sette nye rekorder. De kritiserte også sporten for å være tyrannisert av tall og målrettethet. Dessuten mente de at sporten oppdro til snever ambisiøsitet, egoisme og grådighet. Turnbevegelsen ville på sin side, istedenfor å sette rekorder, spre fysisk fostring til hele folket (Dixon 1979). Den engelske sportsbevegelsen ble altså ganske tidlig kritisert for sin *progressiviserings*-tilbøyelighet. Denne var imidlertid ikke helt fremmed for alle innen turnbevegelsen heller. En av turnbevegelsens fedre, GutsMuths, er kjent for sitt utsagn: «No stop were we are, no, advance!» Sterkest kommer likevel den økende *progressiviserings*-tendensen i idretten til uttrykk i det dyktighetsideal som har vært den olympiske komites offisielle motto siden 1920: «Citius – altius – fortius» (hurtigere, høyere, sterkere). I stadig økende grad synes det som om all idrettslig utfoldelse i moderne tid har forsøkt å leve opp til dette valgspørket. Både i barneidretten, skoleidretten, mosjonsidretten, bedriftsidretten, handicapidretten som i eliteidretten bli all treningsmessig, pedagogisk, administrativ, finansiell, vitenskapelig og politisk aktivitet utført med det for øyet at utøverne skal bli stadig hurtigere, hoppe stadig høyere og bli stadig sterkere. Det lar seg vanskelig nekte at en slik forståelse av idrettslig dyktighet lett kan føre til overdrivelser. Innen profesjonell idrett (både den offisielle og såkalte «amatør»idretten) kan det se ut til at dyktighetsoppfatningen i større og større grad har blitt en kombinasjon av *progressiviserings*-tendensen og en Lombardiansk etikk. Denne etikk har fått navn etter en amerikansk fotballtrener fordi han skal ha uttalt: «Winning isn't everything, it's the only thing». Dette kan da forklare det stadig økende omfanget av en del uheldig utvekster som doping, vold, korrupsjon osv. Dette har vi foreløpig ingen dokumentasjon på.¹¹

Innen idrettsbevegelsen oppsto det reaksjoner mot den stadig økende *progressiviserings*-tendensen. I visse grupperinger ble det forsøkt etablert

et annet dyktighetsideal hvor det sentrale skulle være å gi utøveren positive opplevelser som glede, trivsel, følelse av mestring og autentisitet. Det viktigste var selve *prosessen*, sluttresultatet var uinteressant. Innen den 'grønne' 'ekspressive', 'østlige' og 'sunnhets-pedagogiske' bølgen som vokste fram i begynnelsen av 70-årene, vil dyktighetsoppfatningen ofte være av denne typen.¹² Dessverre har vi ingen undersøkelser som kan dokumentere dette ennå.

Så langt en beskrivelse av det kulturelle forløp idrettsfenomenet har fått i den moderne vestlige kultursfære. Det store spørsmålet som ble reist innledningsvis via sitatet fra Weber, gjenstår å besvares. Nemlig hvilken kjede av omstendigheter har ført til at idretten har fått nettopp dette kulturelle forløp?

EN STOKASTISK FORKLARING

På grunn av historikernes og sosiologenes sparsomme interesse, finnes det relativt få forsøk på å forklare den moderne vestlige idretts kulturelle forløp. Noen er likevel gitt. Dels har forskerne trukket fram samfunnsmessige og kulturelle forhold som «årsaker» til idrettens vestlige forløp; dels har de antydnet mulige «funksjoner» som de mener idretten har i et samfunn; og dels har de forklart idretten på grunnlag av aktørenes «intensjoner».¹³ Dette er forklaringer som vi grovt kan kalle mikro- eller makroforklaringer, alt etter hvorvidt de har forsøkt å forklare endringene og variasjonene med utgangspunkt i «den enkelte som samhandlende aktør, eller forstående subjekt;» eller: «det sosiale system og de former for gruppedannelse som utgjør sosiale sammenhenger». (Bråten 1981 s. 51). På hver sin måte har de gitt viktige bidrag til å forstå hvorledes visse endringer ved den moderne idrett kan ha funnet sted. Men hovedproblemet med disse forklaringene er at de først og fremst ikke klarer å bygge bro mellom mikro og makro. Derfor har de også vanskeligheter med å forklare hvordan visse enkelthandlinger, kan ha konsekvenser for sosiale og kulturelle systemers forløp; og hvorledes sosiale og kulturelle systemer på sin side virker inn på enkelthandlinger og dagligdags samhandling.¹⁴ Uten å gjøre krav på at mitt bidrag på noen som helst måte gir alle de riktige og endelige svar, vil jeg likevel skissere en forklaring eller forståelsesmåte hvor jeg forsøker en slik «brobygging».¹⁵

Utkast til en forståelsesmåte

Idrettens danning og kulturelle variasjon vil være et resultat av et samspill mellom svært mange innbyrdes avhengige, men også tilfeldige faktorer og forhold. Grovt sett kan vi si at disse faktorene kan tilbakeføres til den komplekse interaksjon som finner sted mellom en enkelte aktør, samfunnet, kulturen og den omliggende økologi. Denne interaksjonen skal her oppfattes som en stokastisk prosess. Innen matematikk har denne betegnelsen en svært presis betydning. I denne sammenheng skal jeg nøye meg med Batesons (1979) definisjon: Hvis en sekvens av hendelser kombinerer en tilfeldig komponent med en selektiv prosess slik at bare visse aspekter av det tilfeldige vedvarer, da kalles denne sekvensen en stokastisk prosess. Bateson mener at både biologisk og sosial evolusjon (hvor læring er inkludert) er eksempler på en slik prosess. I begge tilfellene er det både en strøm av hendelser som i en viss betydning er tilfeldig, og en ikke-tilfeldig prosess som forårsaker at noen av de tilfeldige komponentene 'overlever' lenger enn andre. Uten det tilfeldige kan det heller ikke bli noe nytt hevder Bateson. I den biologiske evolusjonen utgjør mutasjonene den tilfeldige komponent og den genetiske og økologiske omverden utgjør den selektive. Når det gjelder læring mener han noe forenklet at dette skjer på følgende måte: I en persons læringsprosess vil det alltid være et innslag av tilfeldige nye idealer, tanker, mulige løsninger osv. Disse blir «selektert» ved at de blir holdt opp mot det personen tidligere har lært og vurdert utifra det. Tilsvarende finner vi innenfor sosial evolusjon at enkeltindividers nye og kreative tanker og ideer utgjør den tilfeldige komponent, mens de allerede etablerte sosiale «sannheter» i det omliggende samfunn og kultur utgjør den selektive komponent, som bestemmer hvilke tanker og ideer som skal «overleve» og hvilke som ikke skal det. Om dette nye «aksepteres» skjer dette enten fordi det allerede er i overensstemmelse med akseptabel atferd innenfor det «etablerte», eller at det «etablerte» ser relevansen av det nye. Hvis det er det siste som er tilfelle, integreres dette nye inn i det gamle, som derved blir litegrann endret.

Hvordan kan så denne forståelsen brukes til å forklare idrettens kulturelle forløp? La meg antyde en mulighet: Det vil alltid finnes enkeltindivider som kroppslig vil vise fram og sammenlikne dyktighet ved å konkurrere. Noen ganger vil det være enkeltstående individer som slår til lyd for dette. En rekke kilder forteller om slike «nytenkere» eller «innovatører» både i antikken, middelalderen og i moderne tid.¹⁶ Andre ganger vil svært mange individer vise slik atferd. I begge tilfellene vil slike personer utgjøre den tilfeldige komponent i denne stokastiske prosessen. De samfunnsmessige,

kulturelle og økologiske omgivelser vil utgjøre den selektive komponent.¹⁷ Det kan se ut som at det var bare i antikken og moderne tid at slik atferd fikk gjennomslag, overlevde og utviklet seg. I middelalderen og renessansen var det ikke nevneverdig aksept for dette, til tross for at det særlig i renessansen var flere som både ytret seg og skrev for en større idrettslig utfoldelse. I alle periodene ble atferden utsatt for seleksjon av omgivelsene. Men hva er det som får de samfunnsmessige og kulturelle omgivelser til å si «ja» eller «nei» til det å «kroppslig å vise fram og sammenlikne dyktighet ved å konkurrere»? Hvilke kriterier finnes det i den aktuelle omverden som «idretts-ideen» testes i forhold til? Bateson (1979) gir oss ingen antydning om hvilke kriterier han mener er sentrale i en sosial evolusjon.

Jeg vil foreløpig anta at det vil være visse grunnleggende forhold i ethvert samfunn som samfunnsmedlemmenes atferd blir preget av og vurdert i forhold til. Parsons er en av de sosiologene som har vært opptatt av denne problematikken. Hans diskusjon av et samfunns 'funksjonelle imperativ' har gitt meg en innfallsvinkel til å bestemme hvilke kriterier idrettsatferd blir vurdert i forhold til. Parsons og Smelser (1956) hevder at ethvert (moderne) sosialt system må løse fire uavhengige funksjonelle imperativ for å opprettholde sine grenser.¹⁸ Det første imperativet er å opprettholde integriteten av et institusjonalisert verdssystem mot trusler fra kulturelle og motivasjonelle forandringer, og behandle spenninger som følger av slike konfrontasjoner. Det andre imperativet går på å opprettholde solidaritet mellom de samhandlende aktører for å oppnå et mest mulig effektivt samarbeid. Det tredje imperativet dreier seg om å søke etter, eller å opprettholde en måltilstand i forhold til omverdenen. For å nå og opprettholde denne måltilstanden vil det være nødvendig å etablere og forbedre kontrollen over omverdenen. Produksjon og bruk av redskaper i en slik kontroll vil utgjøre tilpasnings-imperativet.

Utfra en parsoniansk forståelse (i den grad jeg skjønner denne) ville det vært naturlig å hevde at idretten 'overlever' fordi den fyller en eller flere av disse funksjonene.¹⁹ Jeg vil isteden omskrive Parsons «systemkrav», og si at ethvert moderne samfunn har fire kategorier interesser som det vurderer all atferd i forhold til: For det første har samfunnet interesse av å redusere eller dempe systemets «negative effekter» på den enkeltes ve og vel, dvs. *sosiale interesser*. For det andre vil det ha interesse av å etablere en *ideologisk konsensus* blant medlemmene for å sikre effektivt samarbeid. Dernest vil det ha *politiske interesser* av å opprettholde eller nå visse mål. Og tilslutt vil samfunnet ha interesser av å etablere og forbedre kontrollen over omverden, dvs. *økonomiske interesser* i vid forstand. All atferd, også «kroppslig å vise fram og sammenlikne dyktighet ved å konkurrere» vil bli

vurdert og selektert utfra i hvilken grad den er i overensstemmelse med, og evnt. bidrar til realiseringen av sosiale, ideologiske, politiske og økonomiske interesser.²⁰

Jeg påstår altså at idrett som sosialt og kulturelt fenomen vil dannes, gjendannes og omdannes i relasjon til sosiale, ideologiske, politiske og økonomiske samfunnsinteresser. Bare i den grad idrett er i overensstemmelse med disse kriterier vil idrett dannes, gjendannes og utvikles. I motsatt fall vil idrett som sosialt fenomen avvikles. Det vil være et svært omfattende arbeid å teste ut denne forståelsen i sin fulle bredde. La meg likevel på de neste sidene gi en forsøksvis utprøving av hypotesen på grunnlag av noe materiale om den tyske turnbevegelsen, den engelske sportsbevegelsen og de moderne olympiske leker.

Idrettslige innovatører og samfunnsmessige interesser.

I kjølvannet av de mange samfunnsmessige endringer på slutten av det attende århundre, fulgte også fler og fler talsmenn for økt idrettslig utfoldelse. Dessverre har vi bare kjennskap til de idrettslige innovatører som etterlot seg skriftelig materiale, eller som markerte seg i den grad at de ble 'historie'.

Den filantropiske reformpedagogiske ide og dens oppdragelsesanstalter la det første grunnlaget for turnbevegelsens framvekst i Tyskland og resten av Europa. I forhold til skoleinstitusjoner annetsteds i Europa var det revolusjonerende å behandle barn som barn; la dem lære gjennom sanseerfaring; gi de muligheter til spill og lek; passe på at kroppene deres ble velutviklet og sunne; og tro at mot og selvtillit kunne læres gjennom gymnastikk (Gerber 1971). GutsMuths (1759–1839) var lærer på en av disse oppdragelsesanstalter. Der skrev han en bok «Gymnastik für die Jugend» som var den første moderne håndbok i emnet. Den ble oversatt og utgitt i Danmark 1799, England 1800 og USA 1802, senere også i de fleste andre europeiske land. Mer enn noen annen i sin samtid argumenterte han for at utdanningen var utilfredsstillende uten at kroppsøving var en del av den:

«... let cultivation in the whole extent of the word, I mean both with regard to body and mind, be the aim of our education».²¹

GutsMuths ideer fikk i første omgang gjennomslag i det europeiske borgerskap som var influert av filantropiske og demokratiske tanker. Det kan vi spesielt se i Danmark (Korsgaard 1982). Bak utgivelsen av «Gymnastik für

die Jugend» sto en rekke københavnske borgere som finansielle bidragsytere. I opprettelsen av nye borgerskoler fikk derfor kroppsøvingen en relativt stor vekt. I 1799 ble Nachtegall (1799–1847), som tidlig var inspirert av både filantropismens og GutsMuths ideer, ansatt som gymnastikklærer ved en av disse skolene. Ifølge skolens program skulle den fysiske utdanning sideordnet den intellektuelle, og bestå av: «en fuldkommen Udvikling af de legemlige Kræfter og i den Kunst at bruge dem færdigen og hensigtspassende». Nachtegalls virksomhet ble etterhvert ganske omfattende. Han opprettet et privat institutt; han ble leder for det nyopprettede militære gymnastikinstitutt; og noe senere også for et sivilt institutt. På grunn av landets vanskelige økonomiske og politiske situasjon (tapet av handelsflåten i 1807, statsbankerotten i 1813, og tapet av Norge i 1814) ble bevilgningene til det sivile institutt sterkt beskåret, slik at det tilslutt måtte legges ned i 1816. Den politiske trusselen fra omverdenen bidro imidlertid at det militære gymnastikinstitutt ble betraktet som en nødvendig og sentral institusjon i utdanning av instruktører til forsvar og skoleverk. Fra 1816 til 1898 var dette det eneste institutt hvor det ble gitt høyere utdanning i gymnastikk i Danmark. Den militære nytteverdien av idrettsutfoldelsen ble etterhvert viktig, kanskje viktigere enn den filantropiske, for at samfunnet skulle akseptere denne form for idrettslig utfoldelse.

Akseptering på sosialt og politisk grunnlag fant sted også andre steder i Europa, bl.a. i Sverige og Tyskland. Svensken Ling (1776–1839) kom i kontakt med GutsMuths og Nachtegalls ideer da han studerte i København. Men gjennom sine studier ble han først og fremst opptatt av den gammel-norske mytologien og den nasjonale arven. Han ivret sterkt for å gjenopprekke den gammel-norske ånd i de nye generasjoner ved hjelp av idrettslig utfoldelse. Tilbake i Sverige var han først fekteinstruktør ved det kongelige militærakademi. Her la han fram en plan for å starte et opplæringscenter for gymnastikk-instruktører til skole og forsvar i Stockholm. Dette ble godkjent av konge og regjering, og han fikk i 1813 ansvar for «Gymnastiska Centralinstitutet» (Lindroth 1974). Myndighetenes velvilje skyldtes nok ikke minst Sveriges internasjonale situasjon. Landet var blitt redusert som stormakt ved at det hadde mistet nasjonale territorier. Kongen var blitt avsatt, og erstattet med en fransk general. Denne sistnevnte var alvorlig opptatt av å styrke landet militært. Han støttet derfor Lings ide om et institutt, fordi han så nytten av det for sine militære ambisjoner (Gerber 1971).

Men mer enn noen annen er tyskeren Jahn (1778–1852) blitt tillagt æren for turnbevegelsens dannelse. Han var sterkt opptatt av et germanske språk, kultur og historie; og hadde et brennende ønske om å se det samlet, fritt fra de franske okkupanter. Jahn så muligheten av å bruke fysisk trening

som et middel til dette. Han åpnet den første «Turnplatz» i 1811, hvor alle, uansett klassebakgrunn kunne delta. Jahn ville også at turningen, utover det rent kortsiktige militære mål, skulle bidra til et Tyskland fri fra alle føydale klassesdistinksjoner og med en liberal konstitusjon. Kongen av Prøyssen og hans ministre var svært villige til å støtte den radikale Jahn i arbeidet med å vinne befolkningens støtte i kampen mot Frankrike. Turnbevegelsen vokste da også raskt, og antall klubber økte fra år til år. Men myndighetene fikk betenkeligheter når bevegelsen etterhvert ble ganske radikal. Jahn ble også gradvis mer og mer kritisk til den prøyssiske staten, noe han ga sterkt uttrykk for i en rekke offentlige forelesninger. I en bitter strid som fulgte ble Jahn arrestert og turnbevegelsen forbudt. Etter kongens død i 1840, fikk bevegelsen påny vind i seilene, men denne gang uten Jahn i ledelsen. Nå kom den store ekspansjonen av bevegelsen, dels på grunn av myndighetenes tro på idrettens betydning for helse og forsvar, men også på grunn av gjennomslaget for demokratiske idealer i samtiden. Noen radikalere så muligheten av å benytte turnbevegelsen i demokratiseringsarbeidet. Dette skapte igjen et anstrengt forhold til myndighetene, som forsøkte å dempe dette ved å stenge flere turnforeninger. Da konflikten mellom de tyske stater brøt ut i 1848 engasjerte store deler av turnbevegelsen seg i den revolusjonære linjen, noe som forverret forholdet til myndighetene. 1850-årene var derfor preget av stagnasjon og tilbakegang for turnbevegelsen. De prøyssiske myndigheter forsøkte likevel å innføre turningen i skolene, men etter andre metoder enn de Jahn hadde foreskrevet. Metodene myndighetene aksepterte var utviklet av Spiess (1810–1858) med vekt på «ordensøvelser» for å lære automatisk adlydelse. Dette skulle forhindre opprør mot det etablerte styresett. Grunnlaget var lagt for en reaksjonær, men akseptabel turnbevegelse innen skoleverket (Dixon 1957). Ikke desto mindre fortsatte Jahns metoder å gjøre seg gjeldende rundt om i de frivillige foreningene. Jahns metoder gjorde seg også gjeldende i utlandet. En rekke av de radikale turnerne hadde flyktet eller emigrert til utlandet, hvor de dannet og organiserte turnforeninger.

I den engelske sportsbevegelsen var også utdanningsinstitusjonene sentrale tidlig i dannelsesfasen.²² Men her var ikke bare pedagogisk idealisme hovedbegrunnelsen for større grad av idrettslig utfoldelse. Behovet for sosial kontroll av elevene og økte bevilgninger til skolen var også sentrale. Ved flere av de såkalte «Public Schools» hersket det til tider ganske lovløse tilstander, særlig i perioden 1750 og 1830. Mer enn 20 opptøyer er omtalt, enkelte av disse så alvorlige at militæret ble tilkalt (Dunning 1975). For skoleledere var det derfor avgjørende å komme fram til midler som kunne kontrollere elevenes atferd. G.E.L. Cotton ved Marlborough og C. J.

Vaughan ved Harrow var blant de første som benyttet idrettslig utfoldelse som et middel til sosial kontroll. Ingen av disse var spesielt idrettsinteresserte. Ikke desto mindre sendte begge brev til elevenes foreldre om at idrett nå ville bli en del av det regulære pensum. Nye arealer for idrettslig utfoldelse ble gjort istand, utstyr ble kjøpt inn og lærere med idrettslig erfaring fra universitetene ble ansatt. Og strategien virket. Cottons kone skrev etter hans død:

«Through their efforts a civilized out-of-door life in the form of cricket, football and wholesome sports took the place of poaching, rat hunting and poultry stealing».²³

Ved Lancing var bakgrunnen noe mer triviell. Skoleledelsen var sterkt opptatt av å bli kjent som en virkelig «Public School», dvs. «a public school for the sons of gentlemen and persons in affluent circumstances». For å komme på det nivået trengtes det økonomiske midler. Woodard mente at om den idrettslige utfoldelsen og arealer for dette ble økt, ville søkningen bli større og pengene flere. Woodard ansatte flere idrettsallsidige lærere. Cricket-klubben ble omorganisert, og regulære kamper mellom de forskjellige internatene ble satt igang. Også her lykkes strategien. Elevantallet og bevilgningene økte fra foreldrene, tidligere elever og staben selv; og skolen ble kjent som en «riktig» «Public School».

Men pedagogiske idealer var også sentrale for innføring av idrett i skolelivet. Særlig idealer om å oppdra til «kristne gentlemen», dvs. til:

«. . . muscular Cristian, transparently honest, brave, strong, chivalrous, none to bright, but resourceful in emergencies, chaste, loyal to God, Queen, Devon and his Mother, and an implacable foe of Spaniards and Jesuits.»²⁴

Både Thring ved Uppingham og Almond ved Loretto var overbevist om at idrettslig utfoldelse, særlig lagspill, bidro til en slik karakter. Thrings utdanningsideal var tydelig inspirert av idealer om «det hele mennesket». Han skrev: *Life is one piece . . . health of body, health of intellect, health of heart all uniting to form the true man*.²⁵ I løpet av de første femten årene bygget han fem ballanlegg, et svømmebasseng, og det første gymnastikkanlegg innen dette skoleslaget; han introduserte friidrett og standardiserte cricket og fotball; og satte opp en pokal for den beste idretts-all-rounder. Almond trodde også at idrett bidro til karakterdannelse: «I believe in games for the training of a body's character». Han var også opptatt av idrettens betydning for fysisk helse; og benyttet alt som kunne bedre helsen i utdanningssammenhengen; både diet, påkledning og trening. Han oppildnet sine elever til å

gjøre sine sunne kropper til «a living sacrifice to God» (Mangan 1981).

Mangan (1981) påpeker at idrettens vekst innen utdanningsinstitusjonen var et resultat av parallell innovasjon og imitasjon av slike løsninger som Marlborough, Harrow, Lancing, Uppingham og Loretto kom fram til. Mellom 1860 og 1900 utviklet det seg i stor grad en konformitet i akseptering av idrett innen skolesystemet ved hjelp av ideologisk understøttelse – både gjennom pedagogisk teori, og skoleavisenes sterke hyllest av idrettshelten –; store investeringer i anlegg, utstyr, og materiell; tvungen deltakelse i skolens idrettsundervisning; og en intens entusiasme fra store deler av elevene. Dette ble mulig gjennom: store bevilgninger fra staben, gamle elever og foreldre; elevenes store antipati mot den klassiske delen av utdanningen; og den nye, idrettsinteresserte lærertypens inntreden. Men hvorfor fikk idrettslig utfoldelse slikt gjennomslag i store deler av det engelske samfunnsliv? Mangan (1981) peker på tre hovedgrunner: gjensidig opprettholdelse av lik livsstil i «Public School» og universitetene Oxford og Cambridge (hvor hovedparten av lærerne kom fra); framveksten av borgerskapet som de «ny-rike»; og imperialismen. Noen av de beste skole-idrettsutøverne utfoldet seg også ved universitetene. Enkelte fikk jobb som assistentlærer ved en «Public School» og inspirerte nye tilhengere til å velge samme karriere. Universitetene ble det sted hvor unge menn ble spredt til «Public School»-systemet, hvor de tok med seg en ublandet entusiasme for, og ofte ufordervet tro på idrettens betydning for fysisk og moralsk velvære. De «ny-rike» så sin mulighet til å gi sine sønner den samme utdanning som overklassen, og dermed gi disse status som en form for et kastemerke. De trodde på verdien av spill og idrett for å lage «captains of industri» og «leaders of empire», i tillegg til at de så suksess i idretten ga suksess i arbeidslivet. Behovet for å tjene imperiet ble uavbrutt proklamert innen skolesystemet på slutten av nittenhundretallet. Som en rektor skrev i et dikt:

«Hark the Empire calls, and what we answer give? How to prove us worthy of the splendid trust? Lo! we serve the Empire by the lives we live; True in all our dealings, honest, brave and just, Training mind and body for the Empire's need».

Andre utenfor støttet oppunder:

«Strive to be ready when the call come to whatever duty, at whatever sacrifice, in whatever part of Her Majesty's dominion . . . You shall conquer and rule others . . . You shall do your duty . . . Go forth and show yourselves worthy of this high mission».²⁶

Det var mange som trodde at idrettslig aktivitet forberedte elevene på det de ville møte av krav til effektivt lederskap, autoritet, disiplin og lagånd ute i koloniene. Det ble hevdet at «...the boys who learned to command in games at Eton College were learning to command the Indies» (McIntosh 1971). Det spilte liten rolle om idretten virkelig bidro til slike kvaliteter. For mange viktorianere og edvardianere var det en innlysende kobling mellom utvikling av utholdenhet, tøffhet og mot på idrettsarenaen, og det pionerarbeidet som skulle gjøres i Australia, Afrika og Burma. En ting er likevel sikkert: Fra disse institusjonene reiste de ferdigutdannede kandidater ut i «Imperiet» som soldater, sjøfolk, embedsmenn, misjonærer, forretningsfolk osv. De tok med seg mange av de aktivitetene de kjente fra skoletiden og introduserte disse i de landene de kom til.

I Europa var det stor beundring for engelsk samfunnsliv og skolevesen. De utenlandske besøkende ble imponert av de sosiale kvaliteter og de mange lederegenskaper den engelske skoleungdommen var i besittelse av. De besøkende trodde, som engelskmennene selv, at dette måtte skyldes det de lærte på fotballbanene og på friidrettsarenaene. Blant disse var den danske kirke- og undervisningsminister; V. Balck, direktør ved «Gymnastiska Centralinstitutet» i Stockholm – som begge proklamerte at den engelske sporten måtte bli en del av kroppsøvingundervisningen i hjemlandene –; og baron de Coubertin, mannen som fikk æren for å ha gjenopplivet de olympiske leker (Glassford og Redmond 1979). For Coubertin var den engelske skoleidretten selve grunnlaget for hans visjoner om gjenfødselen av de olympiske lekene. Ideen om en gjenfødsel av de antikke olympiske leker var ikke ny. Beundringen for gresk kultur hadde gjennomsyret det kulturelle liv i Europa helt siden renessansen. I 1592 henviste Shakespeare til: «such rewards as victors weare at the Olympian Games» («Henrik den åttende», akt 2). Tidlig i det syttende århundre startet Robert Dovers sine «Olympick Games». I Montreal i Canada ble det i 1844 avholdt «olympiske leker» i to dager og i 29 øvelser. Fra 1849 og i nærmere 40 år ble det arrangert «olympiske» konkurranser i Shropshire i England. Også i de olympiske lekers hjemland, Hellas, ble ideen om å avholde nye leker holdt oppe til tross for tyrkisk overherredømme. Etter frigjøringen i 1838 ble det avholdt nasjonale leker i 1859, 1870, 1875 og 1890 (Mandell 1976, Ueberhorst 1976, Glassford og Redmond 1979). Men det var først og fremst Coubertins energiske, diplomatiske innsats som fikk stablet de olympiske leker på bena igjen.²⁷ Coubertin var sterkt patriotisk på Frankrikes vegne. Skulle Frankrike av 1880-årene igjen bli stort og mektig, måtte den franske ungdom styrkes både mentalt og fysisk (Jfr. Jahns motiver for turnbevegelsen 70 år tidligere). Etter å ha lest Taines analyse av den engelske utdanning og boken

«Tom Brown's School Days» var han overbevist om at idrettsutfoldelsen innen skolesystemet var forklaringen på Englands overlegenhet og Frankrikes underlegenhet. Coubertin ville få til noe tilsvarende for den franske ungdommen. Han reiste på studiereiser til England og USA. Han skrev mengder av artikler om hvor viktig idretten var for utviklingen av helse, moralsk karakterstyrke og patriotisme; og arrangerte faglige møter og sammenkomster. På en av disse i 1892 la han for første gang fram forslaget om å gjøre idretten internasjonal. Begrunnelsen var å etablere «Olympiske leker» for å kanalisere menneskets «naturlige aggresjon» til idrettsarenaen, istedenfor at den kom til uttrykk i krigshandlinger mellom nasjonene.²⁸ Med andre ord, internasjonal forståelse og fred skulle realiseres gjennom et paradoks: internasjonal idrettsutfoldelse skulle stimulere både patriotismen og forhindre politiske friksjoner som skyldtes nasjonale ambisjoner (Mandell 1976). Smått om senn fikk han samlet nok interesse og midler til at de første moderne olympiske leker kunne avholdes. Coubertin ville at disse skulle arrangeres som en del av «Verdensutstillingen» i Paris året 1900. Etter forslag fra Hellas ble de imidlertid arrangert i Athen i 1896. Etter Athen-lekene tok Coubertin opp igjen dette. Men andre interessenter var nå kommet inn i bildet og overtok alle forberedelser til tross for Coubertins iherdige motstand. Idrettsutfoldelsen skulle bl.a. inkludere ballongflyvning, sportsfiske, biljard o.l.; og skulle være åpne for alle. For den elitistiske Coubertin var dette både kaotisk og vulgært. Dette skjedde også de påfølgende olympiader i St. Luis i 1904 og i London i 1908. Også her ble idrettsaktiviteten en del av verdensutstillingene og nasjonenes framvisning av industrielle og kulturelle produkter. Først i Stockholm i 1912 ble lekene gjennomført mer i tråd med Coubertins ønsker.

Men for den samfunnsmessige aksepteringen av idrett var tilknytningen til verdensutstillingene uhyre sentral. Disse utstillingene ble etter den første utstillingen i London i 1851, den viktigste møteplassen for produsenter, industriledere, kunstnere, akademikere og selvfølgelig mengder av besøkende. Mer enn 40 millioner besøkte utstillingen i Paris i 1889 (Mandell 1976). En større mulighet for å presentere og få aksept for idrettslig utfoldelse fantes ikke. Mange så muligheten for å realisere sine interesser gjennom idretten, bl.a. investorer, spekulanter og kapitalister innen den voksende fritidsindustrien. Etterspørselen etter sykler, baller, balltre, sko, drakter, osv. ble større og større. Derfor, som Sandiford bemerker:

«Organized sport and leisure activities became a Victorian business enterprise. They also became a matter of architecture and engineering, for enlarged stadiums and auditoria depended upon advanced techniques in those disciplines» (Sandiford 1981 s. 280).

Idrett ble etterhvert godt stoff, og dermed en indirekte inntektskilde, for de nye massemediene. Tidligst ute var selvfølgelig avisene. De første artiklene ble trykket på attenhundretallet, men det var rundt 1850 at omtalen var av noen størrelse. Egne sportssider kom rundt 1890. Først i 1920-årene kom radiomediet for fullt. I starten måtte idretten betale for sendetid, men på slutten av 30-årene kjempet de ulike radiostasjonene om rettighetene til å få sende idrettsreportasjer. Disse rettighetene ble etterhvert betalt med store beløp (Greendorfer 1981). Da fjernsynsmediet kom på slutten av 50-tallet og gjorde idrettsstoffet til en av de store stoffgruppene, ble de siste rester av motstand mot idretten fjernet. Idretten var blitt en akseptabel atferdsform i store deler av samfunnslivet. De økonomiske interesser var utslagsgivende for aksepteringen og spredningen av idretten etter 1900, og i særlig grad etter siste krig.

Men de sosiale interesser, i første rekke helseaspektet, har hengt med hele tiden. Særlig helseaspektet har etter 1950 blitt framhevet som den store verdien ved idretten. Til tross for den enorme teknologiske og økonomiske utvikling i den vestlige del av verden, og med tilsvarende investeringer i helsesektoren, fant den forventede bedringen i befolkningens helse ikke sted. Riktignok forsvant en rekke epidemiske og ernæringsmessige sykdommer fra sykdomsbildet, men isteden fikk forskjellige «velstands-sykdommer», som f.eks. luftveislidelser, hjerte-karsykdommer, kreft, ulike mentale lidelser osv. en kraftig økning. Den teknologiske og økonomiske utvikling hadde også medført en økende mekanisering av både arbeid og fritid. Det var derfor nærliggende å tro at befolkningens daglige fysiske aktivitet var kraftig redusert. Denne antatte inaktivitet ble i medisinsk-fysiologiske kretser betraktet som «årsak» til en rekke av de overnevnte velstandssykdommene. En økning av befolkningens fysiske aktivitet, gjennom idrett og mosjon, ble derfor betraktet som et egnet middel til å bedre befolkningens helse. Både nasjonalt og internasjonalt ble det derfor satt igang store kampanjer for å motivere til økt idrettslig utfoldelse. Mao. nok et bidrag til en økt akseptering av idrettslig utfoldelse.²⁹

Utfra denne foreløpige prøvingen av den skisserte forståelsesmåten, kan det se ut som om tilbøyeligheten til «kroppslig å vise fram og sammenlikne dyktighet ved å konkurrere» vil kunne aksepteres av et omliggende samfunn om atferden kan tenkes å bidra til realiseringen av visse politiske, økonomiske, ideologiske og sosiale interesser. Vi har sett at under danningen av den moderne vestlige idrett var de sosiale interesser i forlengelsen av de borgerlige revolusjoner; og de politiske omstendigheter omkring 1800 – de gamle nasjoners kamp for overlevelse, og nye nasjoners etablering og ekspansjon – med behov for frivillige, fysisk godt utrustete soldater, avgjø-

rende. De politiske interesser var også sentrale sammen med de ideologiske og økonomiske rundt 1860 da den engelske sportsbevegelsen virkelig skjøt fart. Da var det imperialismen som bidro til at idretten ble ytterligere akseptert. Vi så tilslutt hvorledes de økonomiske sammen med de sosiale interesser ga idretten ytterligere ekspansjonsmuligheter etter 1900 og fram til vår tid. Med andre ord kan det se ut som at enkeltindividets forsøk på å kaste fram en ide om idrettslig utfoldelse blir utsatt for en seleksjon fra det omliggende samfunns politiske, økonomiske, ideologiske og sosiale interesser. Et endelig svar kan bare gis når tilsvarende analyse er blitt utført på idrett i andre samfunn og kulturer, f.eks. idretten i antikken og middelalderen.

Men selv om jeg har sannsynliggjort at idrettslig atferd ble akseptert på grunnlag av samfunnsmessige interesser, er det likevel mange ubesvarte spørsmål knyttet til idrettens kulturelle forløp. Hvorfor tok tyske turnere og engelske sportsmenn sin idrett med seg når de emigrerte, istedenfor å delta i lokale idrettsformer? Hvorfor rangeres alle utøvere og lag i lange rankinglister, premielister, serietabeller osv.? Hvorfor standardiseres alle idrettsøvelser? Hvorfor skal det absolutt noteres verdensrekorder, nasjonale rekorder, kretsrekorder, klubbrekorder, aldersrekorder osv.? Hvorfor var ikke disse aspektene tilstede ved idretten i middelalderen og mange av de andre idrettsformene? Dette er spørsmål som ikke forklares direkte av de samfunnsmessige interesser for idretten. Kan det tenkes at svarene på dette ligger på et helt annet nivå? Kan det tenkes at den vestlige verden har en måte å se på verden på, som er annerledes enn andre samfunn og kulturer; og som er med på å prege all sosial atferd, også idrett? Kan det tenkes at det i en slik felles kulturell betraktningmåte finnes kulturelle kriterier for akseptering av visse idrettslige innovasjoner? Guttmann (1978) har allerede vært inne på tanken. Han har med utgangspunkt i Mertons essay: «Puritanism, Pietism and Science» antydnet at den moderne empiriske, eksperimentelle, matematiske «Weltanschauung» – som deles av protestantiske, marxistiske land og Japan – kan være forklaringen på mange av idrettens kulturelle variasjoner. Jeg kan tenke meg å antyde noe i samme gate: Idrettslige innovasjoner vil bli vurdert i relasjon til, og preget av det som Galtung, Heiestad og Rudeng (1979) kaller for «*sosial kosmologi*». Den er:

«conceived of here as 'deep ideology', a set of usually unquestioned assumptions about all kinds of social things and how they relate to each other: implicit rather than explicit» (s. 329).

Mao. et slags «sosialt verdensbilde», eller en «sosial grammatikk» som gir

regler for hva som skal betraktes som normalt eller naturlig; hvorledes mennesket skal forholde seg til andre mennesker; og til naturen; hvorledes tid og rom skal oppfattes; og hva som er riktig kunnskap. Idrettslig utfoldelse kan tenkes å bli «selektert» utfra det som vil være innholdet i den sosiale kosmologi i en gitt historisk og kulturell situasjon. Hvordan forholdet er mellom idrett og sosial kosmologi vet vi ennå svært lite om.³⁰ Men det må være tillatt å reise noen spørsmål og komme med noen antydninger som en avslutning på denne artikkelen.

AVSLUTNING

La meg bare kort omtale noen av de grunnleggende antakelser idrettslig atferd kan tenkes å ha blitt vurdert i forhold til i moderne tid. Ifølge Galtung, Heiestad og Rudeng (1979) ble det både i antikken, middelalderen og moderne tid sett på som naturlig at mennesker ble ordnet i en vertikal struktur. Men det var bare i antikken og moderne tid at individet ble betraktet som den grunnleggende sosiale aktør. Derfor ble individuell mobilitet, både geografisk og sosialt, sett på som naturlig og riktig. Vertikalitet og individualitet definerte konkurranse som den naturlige samhandlingsform. Det er på grunn av denne konstellasjonen at vi finner et så stort antall fargerike personligheter innen alle sosiale områder, f.eks. i politikk, kunst, osv., både i antikken og i moderne tid. Middelalderen så det annerledes. Middelalderen så det som naturlig at aktøren var underordnet, og skulle tjene kollektivet, med adelsmannen eller kirken på toppen. Middelaldermennesket forkastet den gresk-romerske tanken om at menneskelige hendelser og prestasjoner bare var et produkt av menneskers vilje og intellekt. Det historiske forløp var ikke et resultat av menneskers planer, men et resultat av en plan Gud hadde konstruert og som intet menneske kunne forandre (van Dalen m.fl. 1953). Det var derfor ikke mulig å omstrukturere denne guddommelige konstruksjon ved å konkurrere om posisjonene i denne strukturen. Kan det tenkes at «kroppslig å vise fram og sammenlikne dyktighet ved å konkurrere» var en mer 'naturlig' atferdsform i relasjon til en moderne vestlig sosial kosmologi enn den som fantes i middelalderen, utfra det at idretten innebærer en rangering av aktører i en vertikal struktur – i det minste en rangering i 'vinner' og 'taper' – på grunnlag av ferdigheter og ikke status? Det kan være nærliggende å svare ja, men vi bør vel vente på grundigere dokumentasjon.

Den moderne sosiale kosmologi har også tre antakelser om tid. For det første en antakelse om at tid var en linær størrelse, dvs. fra fortid, nåtid til framtid. Dernest en antakelse om framgang og vekst, fra dårlig til godt, fra

det verre til det bedre, dvs. «the idea of progress». Og som et aspekt av denne siste, antakelsen om at ting er ikke både ondt og godt, bare ondt eller godt; med andre ord, framgang er også å sortere det gode fra det onde. Kan det tenkes at idrettens tilbøyelighet til å ta i bruk alle muligheter for å bli stadig hurtigere, hoppe stadig høyere og lengre, og bli stadig sterkere, er en avspeiling av disse tre grunnleggende antakelser? Det er også nærliggende å spørre om idrettens mange serietabeller, rankinglister osv. er manifestasjoner av disse antakelser om tid. Disse antakelser innebærer også drama. Som Galtung (1982) anfører:

«there is a point of origin; there is progress, linear or even, if possible exponential; there is crisis (in the Greek sense of movement, dramatic movement) and after there is one out of two: catharsis or fall».

Derfor hevder han:

«Western life is dramatic. Sports are dramatic: everything is hinging on the moment of competition. Heaven or hell, win or fail . . . Will I make it or not?» (s. 135).

Er det virkelig slike sterke samband mellom idrett og sosial kosmologi?

Et annet aspekt ved den sosiale kosmologi er hva som betraktes som riktig kunnskap. Ifølge de overnevnte forfattere er vestlig kunnskap atomistisk heller enn holistisk ved at den fokuserer på få men veldefinerte dimensjoner. Mange av dem er også kvantitative i form av målinger. Det kan være fristende å trekke den samme konklusjon som Galtung (1982) gjør:

«So also in the sports: human achievement, even top achievement, is operationalized exactly like in physics to dimensions of time, distance and weight and a couple of others; simple, quantitative, divisible into the most minute fractions so that ranking even of individuals and teams are practically speaking equal in achievement are possible.» (s. 136).

Vår moderne forståelse av sosialt rom, bygger på antakelsen om at alt som er verdt noe, utvikles i sentrum og spres ut til periferien. Vesten trodde og tror det er verdens sentrum, og at det var dets plikt å forandre andres sosiale kosmologi, dvs. realisere misjonsbefalingen i Matteus 28. kapittel, 19. og 20. vers. Det kan synes som at med en slik grunnleggende antakelse var det like naturlig for engelskmenn og tyskere å ta med seg sin idrett til koloniene, og «omvende» innbyggerne der til vestlig idrettsutfoldelse; som det er naturlig for Norges idrettsforbund idag å gi «idrettlig» utviklingshjelp til Tanzania.

Jeg kunne gått videre og tatt opp flere aspekter ved den moderne vestlige sosiale kosmologi. Det skal jeg la ligge i denne omgang. Poenget er likevel klart: det kan synes som om idrettslig utfoldelse som en innovativ atferd også blir selektert utfra visse kriterier i den kulturelle omverden, samtidig som disse kriteriene legges til grunn for hvorledes de idrettslige variasjoner skal bli. Det kan tyde på at Galtung (1982) har rett når han hevder at idrett er en «carrier of deep culture and structure».

Hva har jeg så sagt med disse betraktninger? Jo, at det kan se ut som om idrett som sosialt fenomen i den moderne vestlige kultursfære har fått et kulturelt forløp og omfang, som kan tilbakeføres til interaksjonen mellom idrettslige innovatører og selektive samfunnsmessige interesser og kulturelle grunnleggende antakelser. For å verifisere disse betraktninger trengs det langt mer faglig oppmerksomhet fra historikere og sosiologer enn hva som til nå har vært tilfelle. Behovet for en slik verifisering menes herved å være dokumentert.

LITTERATUR

- Arlott, J. og Daley, A.: *Pageantry of Sport: From the Age of Chivalry to the Age of Victoria*. Hawthorn Books, N.Y. 1968
- Ashworth, C. E.: *Sport as a Symbolic Dialogue*. I: Dunning, E. (red.): *The Sociology of Sport*. Frank Cass. London 1971.
- Bale, J.: *The Adoption of Football in Europe: An Historical-Geographic Perspective*. *Can. Journal of History of Sport and Physical Education*, vol. XI, nr. 2, s. 56–67, 1980
- Bateson, G.: *Steps to an Ecology of Mind*. Ballantine Books, N.Y. 1972
- Bateson, G.: *Mind and Nature*. Wildwood House, London 1979
- Berryman, J. W.: *Preface*. *Journal of Sport History*, vol. 10 (1983) nr. 1, s. 5–6
- Betts, J. R.: *The Technological Revolution and the rise of Sport*. *Mississippi Valley Historical Review*, vol. 40, nr. 2, s. 231–256, 1953
- Bouet, M.: *The Functions of Sport in Human Relations*. *International Review of Sport Sociology* nr. 1, s. 137–141, 1966
- Breivik, G.: «Doping Games» and Athletic Decisions. Some Game Theoretical Explorations. Upublisert. Norges idrettshøgskole, Oslo 1983
- Brockmann, D.: *Sport as integrating Factor in the Countryside*. *International Review of Sport Sociology* nr. 4, s. 151–177, 1969
- Bråten, S.: *The Human Dyad*. IMAS information, no 24E0271, Solna 1971 (Extended: Working Paper no. 72, Inst. of Sociology, University of Oslo 1977)

- Bråten, S.: *Systems Research and Social Sciences: Survey Notes for an Introductory Lecture. I: Klir, G. J. (red.): Applied Systems Research. s. 655–686, N.Y. 1977*
- Bråten, S.: *Modeller av menneske og samfunn. Foreløpig utgave. Universitetsforlaget, Oslo 1981*
- Bøhme, J.-O. m. fl.: *Sport im Spätkapitalismus. Limpert Verlag, Frankfurt a.M. 1972*
- Capra, F.: *The Turning Point. Science, Society, and the Rising Culture. Wildwood House, London 1982*
- Cuddon, J. A.: *The MacMillan Dictionary of Sport and Games. The MacMillan Press Ltd. London 1980*
- Dixon, J. D.: *Prussia, Politics and Physical Education. I: McIntosh, P. C. (red.): Landmarks in the History of Physical Education. Routledge & Kegan Paul, London 1957*
- Dixon, J. G.: *Physical Education as Moral Education in Germany. I: McIntosh, P. C. (red.): Fair Play. Ethics in Sport and Education. Heinemann, London 1979*
- Dunning, E.: *Industrialization and the Incipient Modernization of Football. Stadion, vol. I, nr. 1, s. 103–139, 1975*
- Dunning, E.: *The Figurational Dynamics of Modern Sport. Sportwissenschaft, nr. 4, s. 341–359, 1979*
- Eichberg, H.: *Der Weg des Sport in die industrielle Zivilisation. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 1973*
- Eichberg, H.: *Auf Zoll und Quintlein: Sport und Quantifizierungsprozess in der frühen Neuzeit. Archiv für Kulturgeschichte, LVI, s. 141–176, 1974*
- Elias, N. og Dunning, E.: *The Quest for Exitement in Unexiting Societies. I: Luschen, G. (red.): The Cross-Cultural Analysis of Sport and Games. Stipes Publ. Champaign, Illinois 1979*
- Elster, J.: *Forklaring og dialektikk. Universitetsforlaget, Oslo 1979*
- English, E. B.: *Women and Sport during the Renaissance. Medicine and Sport, vol. 14. s. 24–31, S. Karger, Basel 1981*
- Eyler, M. H.: *Origins of Contemporary Sports. Research Quarterly, vol 32, nr. 3, s. 480–489, 1961*
- Fasting, K.: *Fysisk aktivitet i fritiden. Norges idrettshøgskole, Oslo 1980*
- Galtung, J.: *Sport as a Carrier of Deep Culture and Structure. Current Research on Peace and Violence, nr. 2–3, s. 133–143, 1982*
- Galtung, J.; Heiestad, T. og Rudent, E.: *On the 2500 Years in the Western History. Companion volume, chapt. 12. New Cambridge Modern History. Cambridge 1979*
- Gerber, E. W.: *Innovators and Institutions in Physical Education. Lea &*

- Febiger, Philadelphia 1971
- Gerber, E. og Morgan, W. J. (red.): *Sport and the Body: A Philosophical Symposium*. 2nd ed. Lea & Febiger, Philadelphia 1979
- Glassford, R. G. og Redmond, G.: *Physical Education in Modern Times*. I: Zeigler, E. (red.): *History of Physical Education and Sport*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N. J. 1979
- Greendorfer, S. H.: *Sport and the Mass Media*. I: Luschen, G. og Sage, G. (red.): *Handbook of Social Science of Sport*. Stipes Publ. Co., Champaign, Illinois, 1981, s. 160–181.
- Guttman, A.: *From Ritual to Record*. Columbia University Press, N.Y. 1978
- Heinilä, K.: Notes on the Intergroup Conflict of International Sport. *International Review of Sport Sociology* nr. 1, s. 31–40, 1966
- Hortleder, G.: *Sport in der Nachindustriellen Gesellschaft*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt a.M. 1978
- Ingham, A. G. og Loy, J. W.: The Structure of Ludic Action. Paper presented at the 3rd Int. Symp. on Sociology of Sport, Waterloo, Ontario, Aug. 1971 (Finnes som artikkel i *Int. Rev. of Sport Sociology* nr. 9, s. 23–62, 1974)
- Ingham, A. G. og Loy, J. W.: The Social System of Sport: A Humanistic Perspective. *Quest*, nr. 19, s. 3–23, 1973
- Kloeren, M.: *Sport und Rekord*. Kølner Anglistische Arbeiten, band 23, Leipzig 1935
- Korsgaard, O.: *Kampen om kroppen. Dansk idræts historie gennem 200 år*. Gyldendal, København 1982
- Krotee, M. L.: *Sociological Perspectives on the Olympic Games*. I: Segrave, J. og Chu, D.: *Olympism. Human Kinetics*. Champaign, Illinois, 1981
- Lennartz, K.: *Bibliography on the History of Physical Education*. Køln 1972
- Leonard II, W. M.: *A Sociological Perspective of Sport*. Burgess Publ. Co. Champaign, Illinois 1978
- Lindroth, J.: *Idrottens väg till folkrörelse. Studier i svensk idrottsrörelse till 1915*. Acta Universitatis Uppsaliensis, Uppsala 1974
- Luschen, G.: The Interdependence of Sport and Culture. I: Luschen, G. (red.): *The Cross-Cultural analysis of Sport and Games*. Stipes Publ. Co., Champaign, Illinois, 1970
- Luschen, G.: *Sociology of Sport: Development, Present State, and Prospects*. *Ann. Rev. Sociol.*, nr. 6, s. 315–347, 1980
- Luschen, G. og Sage, G. H.: *Sport in Sociological Perspective*. I: Luschen,

- G. og Sage, G. H. (red.): *Handbook of Social Science of Sport*. Stipes Publ. Champaign, Illinois, 1981
- Mandell, R. D.: *The First Modern Olympics*. University of California Press, Berkeley 1976
- Mangan, J. A.: *Athleticism in the Victorian and Edwardian Public School*. Cambridge University Press, Cambridge 1981
- McIntosh, P. C.: *Physical Education in Renaissance Italy and Tudor England*. I: McIntosh, P. C. (red.): *Landmarks in the History of Physical Education*. Routledge & Kegan Paul, London 1957
- McIntosh, P. C.: *An Historical View of Sport and Social Control*. *International Review of Sport Sociology* nr. 6, s. 153–170, 1971
- Norges Idrettsforbund: *Årbok 1981*, NIF, Hauger 1981
- Norges Idrettsforbund: *Regnskapsundersøkelsen 1981*. NIF, Hauger, 1982
- Norges Offisielle Statistikk: *Forbruksundersøkelse 1977–1979*. Statistisk sentralbyrå, Oslo–Kongsvinger 1981
- Parsons, T. og Smelser, N. J.: *Economy and Society*. Routledge & Kegan Paul, London 1956
- Plessner, H.: *Die Funktion des Sport in der Industriellen Gesellschaft*. I: Kløhn, G. (red.): *Leibeserziehung und Sport in der modernen Gesellschaft*, s. 18–32. J. Beltz. Weinheim 1963
- Prokop, U.: *Soziologie der Olympischen Spiele*. München 1971
- Redmond, G.: *The First Tom Brown's Schooldays: Origins and Evolution of «Muscular Christianity» in Children's Literature 1762–1857*. *Quest*, nr. 30, s. 4–18, 1978
- Rigauer, B.: *Sport und Arbeit*. Suhrkamp, Frankfurt a.M. 1969
- Riordan, J.: *Marx, Lenin and Physical Culture*. *JSH*, vol. 3, s. 159ff, 1976
- Rittner, K.: *Sport und Arbeitsteilung*. Limpert Verlag, Hamburg 1975
- Sandiford, K.: *Victorians at Play: Problems in Historiographical Methodology*. *Journal of Social History*, nr. 15, s. 271–288, 1981
- Schöffler, H.: *England, das Land des Sportes*. *Eines Kultursoziologische Erklärung*. Hefte zur Englandskunde 9. Leipzig 1935
- Seip, J. A.: *Problemer og metode i historieforskningen*. Gyldendal, Oslo 1983
- Seppänen, P.: *Sport Success and the Type of Culture*. University of Helsinki, Inst. of Sociology. (report no. 151) Helsinki 1968. (Finnes også i Luschen, G. og Sage, G. H. (red.): *Handbook of Social Science of Sport*. Stipes Publ. Champaign, Illinois 1981)
- Simri, U.: *Development of Women's Sport in the 20th Century*. *Medicine and Sport*, vol. 14, s. 31–45, S. Karger, Basel 1981
- Stone, G. P.: *American Sports: Play and Display*. I: Dunning, E. (red.): *The*

- Sociology of Sport. Frank Cass, London 1971
- Søbak, K.: Toppidrettsutøveren og profesjonalisering. Mellomfagsoppgave i sosiologi. Inst. for sosiologi, Universitetet i Oslo, Oslo 1982
- Tangen, J. O.: An Alternative Perspective of Health and Physical Activity: A System-oriented Frame of Reference. *Scandinavian Journal of Sport Sciences*, vol. 4, nr. 2, s. 62–71, 1983a
- Tangen, J. O.: Idrett som sosialt fenomen. Noen filosofiske, historiske og samfunnsvitenskapelige betraktninger. Kompendium, Telemark distriktshøgskole, Bø i Telemark 1983b
- Tangen, J. O.: Defining Sport – A Pragmatic-Contextual Approach. *International Journal of Physical Education* (under publisering) høsten 1984a.
- Tangen, J. O.: Idrettens sosiale realitet og relativitet. (Under publisering) 1984b.
- Torgersen, U.: Profesjonssosiologi. Universitetsforlaget Oslo – Bergen – Tromsø, 1972
- Üeberhorst, H.: Return to the Olympia and the Rebirth of the Games. I: Graham, P. J. og Üeberhorst, H. (red.): *The Modern Olympics*. Leisure Press, West Point, N. Y. 1976
- Üeberhorst, H.: Jahn's Historical Significance. *Can. Journal of the History of Sport and Physical Education*, vol. X, s. 7–14, 1979
- Van Dalen, D. B. m.fl.: *A World History of Physical Education*. Cultural, Philosophical, Comparative. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N. J. 1953
- Veblen, T.: *The Theory of Leisure Class*. The New American Library, N. Y. 1953 (Opprinnelig publisert 1899)
- Vinnai, G.: *Fussballsport als Ideologie*. Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt a.M. 1970
- Weber, M.: *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*. J. C. B. Mohr. Tübingen. 1920
- Weber, M.: *Den protestantiske etikk og den kapitalistiske ånd*. Gyldendal, Oslo 1973
- Weber, M.: *Makt og byråkrati*. 2. utg. Gyldendal, Oslo 1975
- Wheeler, R. F.: Organized Sport and Organized Labour: The Workers' Sports Movement. *Journal of Contemporary History*, vol. 13, s. 191–210, 1978
- Wohl, A.: *Die Gesellschaftlich-historischen Grundlagen des Bürgerlichen Sport*. Pahl-Rugenstein, Köln 1973
- Østerberg, D.: *Sosiologiens nøkkelbegreper og deres opprinnelse*. Cappelen Alnabøker, Oslo 1977

Noter

1. Når det gjelder historikernes og sosiologenes sparsomme interesse for idrett som sosialt og kulturelt fenomen se Berryman (1983) og Luschen (1980).
2. Sitatet er hentet fra Weber (1973) s. 3
3. En del av debattinnleggene i denne diskusjonen er å finne i Gerber og Morgan (1979).
4. For en nærmere omtale av de mange definisjonsforsøk og en grundigere diskusjon av den som her benyttes, se Tangen (1984a) og (1984b).
5. «Dyktighet» er en symbolsk størrelse som får sitt innhold delvis fra den faktiske idrettslige situasjon, og delvis fra de historiske sosio-kulturelle omgivelser hvor samhandlingen finner sted. F.eks. ble det antikke dyktighetsideal uttrykt i det Homeriske diktum: «Vær alltid best, og overgå alle andre»; mens dyktighetsidealet i vår moderne idrett kan sies å være: «Citius – altius – fortius» (hurtigere, høyere, sterkere).
6. La meg ikke bli misforstått dithen at jeg med «motstander» bare mener en virkelig motstander. I idrett samhandles det også med «innbilte» motstandere. Jeg slutter meg til Bråten (1971) som i tradisjon med G. H. Mead og E. Cassirer hevder at mennesket – verken til daglig eller i idrett – kan eksistere som aktør i et vakuum frarøvet medaktører. Alle menneskelige handlinger blir utført med referanse til en eller annen medaktør, og blir regulert på grunnlag av tilbakeføring fra både innbilte og virkelige medaktører. Derfor vil «deg» i det forannevnte spørsmål like gjerne kunne være «meg selv», «de andre», «naturen», «nasjonale og internasjonale rekorder» som en virkelig konkurrent. Dette betyr at jogging alene er like mye idrett som en stupfinale i de olympiske leker. Den eneste forskjellen er at under joggingen konkurrerer jeg mot, og viser fram og sammenlikner jeg dyktighet med «meg selv»; mens i den olympiske stup-finalen er både framvisningen og sammenlikningen av dyktighet bereknet både på de andre finalistene og på publikum og funksjonærene.
7. Dette er i tråd med, og sterkt influert av den referanseramme Bråten (bl.a. 1971, 1981) anbefaler for sosiologisk beskrivelse og forklaring.
8. Nå vil nok flere av disse medlemmene være «Tordenskjolds soldater», i den forstand at de er blitt talt opp som medlem f.eks. både i en fotballklubb, friidrettsgruppe og skigruppe.
9. Krotee (1981) dokumenterer også at komiteens indre liv viser stor overensstemmelse med Michels oligarki-teori.
10. Torgersen (1972) har en snevrere definisjon av profesjonalisering. Han sier vi har en profesjon når 1) en bestemt langvarig formell utdanning erhverves av 2) personer som stort sett er orientert mot oppnåelse av bestemte 3) yrker som ifølge sosiale normer ikke kan fylles av andre personer enn de med denne utdannelsen. Utfra denne definisjonen er det mer tvilsomt om idretten er blitt profesjonalisert.
11. Se likevel en svært interessant artikkel av Breivik (1983) hvor han analyserer dopingproblemet ut fra et spill-teoretisk resonnement, og viser hvorledes den Lombardiske etikk blant noen utøvere kan føre til at utøvere med annen dyktighetsoppfatning også kan komme til å velge den lombardiske strategi, og dermed bruk av dopingmidler.

12. Dette er en klassifisering som Korsgaard (1982) benytter for å gruppere framveksten av 'nye' aktiviteter som mosjon, trim, jogging, rytmisk gymnastikk, dans, bodybuilding, judo, karate, taekwon-do, tai-chi, massage, bioenergetics, avspenning osv.
13. Anførselstegnene er brukt for å antyde at svært få, om noen, er kausale, funksjonelle eller intensjonale forklaringer i den strenge betydning de er gitt hos Elster (1979). Det vil føre for langt å gå nærmere inn på disse forklaringene her. La meg likevel nevne de viktigste. Den teknologiske revolusjon (Betts 1953); endringer i den engelske forfatning og familiestruktur (Schøfler 1935); middelklassens reformer av Public Schools og universitetene (Wheeler 1978, Sandiford 1981); framveksten av kapitalismen, og dermed et økt behov for å øke massenes motoriske effektivitet til bruk i produksjon og i forsvaret av det kapitalistiske system (Wohl 1973, Riordan 1976); framveksten av en protestantisk og nasjonalistisk etikk (Seppanen 1968); puritanernes store tro på den nye vitenskapelige «Weltanschauung» (Gutmann 1978); og det gjensidige press og kontroll i det urbant-industrielle samfunn, skapt i sivilisasjonsprosessen, frambringer idrettsutøvere som er ute av stand til idrettslig utfoldelse for sin egen del, men som må representere større sosiale enheter som byer, landsdeler og nasjoner (Dunning 1979), er blitt trukket fram som «årsaker». Idretten er av andre tillagt «funksjoner» som: integrering av medlemmer i et lokalsamfunn (Brockmann 1969, Bouet 1966, Heinila 1966) og i de gryende nasjonalstater (Seppanen 1968); opprettholdelse av et samfunns dominerende verdisystem (Rigauer 1969); gir utløp for de spenninger som oppstår som følge av det kapitalistiske system (Rigauer 1969, Vinnai 1970, Prokop 1971, Bøhme m.fl. 1972, Rittner 1975); kompensering for anonymitetsfølelse, intellektualisering, mekanisering og kjedsomhet i det moderne samfunn (Plessner 1963); gir spenning og opphisselse i en verden som er preget av rutine og stereotypi (Elias og Dunning 1970). De som har tatt utgangspunkt i aktørenes «intensjoner», mener at idretten forklares ved at den gir identitet, kontinuitet og klarhet i en verden hvor dette mangler (Stone 1971, Ashworth 1971); eller ved at det utvikles en struktur på grunnlag av gjensidige forventninger om hvorledes idrettslig utfoldelse skal utføres (Ingham og Loy 1971, 1973). En grundigere gjennomgang av disse forklaringer finnes i Tangen (1983) s. 68–85. Mange av forfatterne nevner flere av disse faktorene, men de er blitt nevnt med den som synes å være hovedforklaringen hos dem.
14. Se Seips (1983) kritikk av både historiefagets, men særlig sosiologiens manglende evne til å lage slike forklaringer.
15. Denne forklaring er i hovedsak basert på en type vitenskapelig tilnærming som kalles «systemteori». Det viktigste grunnlag for min framstilling finnes hos Bråten (1971, 1977 og 1981) og Bateson (1972 og 1979). Selv om betegnelser som «systemteori» og «systemtenkning» på en måte indikerer en felles og konsistent begreps- og forståelsesramme, er dette langt fra tilfelle (Se Bråten 1977 og Capra 1982). Det kan derfor synes tvilsomt å argumentere for at en gryende samfunnsvitenskapelig idrettsforskning bør anvende begreper, beskrivelsesmåter og forklaringer fra en så uferdig og sprikende forståelsesramme som systemtenkningen synes å være. Likevel synes jeg «systemtenkningen» i en helt annen grad bidrar til å gi innsikt og forståelse av dette uhyre mangfoldige og komplekse sosiale fenomen.
16. Se Lennartz (1972).

17. I det følgende vil bare den samfunnsmessige og kulturelle seleksjonen bli omtalt. Den økologiske seleksjon er mer innlysende. Det sier seg selv at «en kan ikke gå på ski i Sahara».
 18. Jeg takker forsker Ola Vaagbø for rådet om å se nærmere på Parsons systemkrav i relasjon til idrettens kulturelle forløp.
 19. En slik forklaring av idretten er fremmet av Lüschen (1970).
 20. For ikke å bli misforstått vil jeg presisere at Parsons antakelser om 'funksjonelle imperativ' ikke gjøres til en del av den forståelsesmåte som her presenteres. Skulle den det måtte hele Parsons teori vært blitt trukket inn. Til det er min 'Parsons-kompetanse' for begrenset. Isteden bruker jeg ham som en 'ide-bank'.
 21. Sitatene er hentet fra Gerber (1971) s. 118.
 22. Den følgende framstilling er hovedsakelig basert på Mangans (1981) glimrende bok om «Athleticism in the Victorian and Edvardian Public School».
 23. Sitatet er hentet fra Mangan (1981) s. 24.
 24. Sitert fra Redmond (1978) s. 5.
 25. Sitert fra Mangan (1981) s. 46.
 26. Sitatene er hentet fra Mangan (1981) s. 137.
 27. Se Mandells (1976) glimrende bok.
 28. Som mange intellektuelle på den tiden var også Coubertin sosial-darwinistisk, noe som kommer fram i denne begrunnelsen.
 29. Om fysisk aktivitet og idrett virkelig kan bedre helsen er imidlertid gjenstand for diskusjon. (Se Tangen 1983a)
 30. Det prosjekt som er utgangspunkt for denne artikkelen har imidlertid dette som den sentrale problemstilling.
-